

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

19

1925

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

BAS. N. GRÉGORIADÈS

Η ΦΡΑΓΚΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ¹

Πρὸ τεσσάρων ἑβδομαδῶν εἶδομεν² πῶς, ἀρχομένου τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος, μικρὸν σῶμα Γάλλων κατέκτησε σχεδὸν τὴν ὅλην Ἑλλάδα καὶ πῶς ὡς ἀποτέλεσμα τῶν κατακτήσεων αὐτῶν ιδρύθησαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ διάφοραι λατινικαὶ πολιτεῖαι, τὰ δουκᾶτα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Αἰγαίου, ἡ ἡγεμονία τῆς Ἀχαΐας, ἡ παλατίνη κομητεία τῆς Κεφαλληνίας, αἱ τρεῖς βαρωνεῖαι τῆς Εὐβοίας καὶ ἡ βενετικὴ ἀποικία τῆς Κρήτης, ἐν ᾗ ἂν ἑτέρου ἢ ἑλληνικῆ σημαία ἐξηκολούθησε κυματίζουσα εἰς δύο καὶ μόνον μέρη, εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἡπείρου καὶ εἰς τὴν ἀπομεινωμένην βραχὴν Μονεμβασίαν, τὴν γνωστοτάτην εἰς τοῖς ἡμετέροις προγόνους ὡς τὴν πόλιν, ἐξ ἧς ἐλάμβανον τὸν Μονεμβασιωτικὸν οἶνον (Malmsay). Ἐν δὲ τῇ σημερινῇ διαλέξει προτίθεται νὰ διαλάβω περὶ τῆς διοργανώσεως τῶν Φράγκων, τῆς τε πολιτικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς, περὶ τῆς φραγκικῆς κοινωνίας καὶ περὶ τῆς φραγκικῆς λογοτεχνίας.

Ἡ συνήθης τάσις τῆς ἀσθητοῦς λογικῆς λατινικῆς διανοήσεως, ἐρχομένη εἰς ἀντιμετώπισιν νέας διαρρυθμίσεως πολιτικῶν καταστάσεων εἶνε τὸ προδιαγράφειν ἐπὶ τοῦ χάρτου θέσμινα τελειότατα μὲν κατὰ θεωρίαν ἀλλὰ καὶ τελείως ἀνεφάρμοστα ἐν τῇ πράξει. Ἄλλ' οἱ Γάλλοι εὐπατορίδαι, οἷς ἔκτακτος τύχη εἶχε μεταβάλει εἰς Σπαρτιάτας καὶ Ἀθηναίους νομοθέτας, ἀντέστησαν εἰς τὸν πειρασμὸν ἐκεῖνον, οὐδ' ἐξήτησαν νὰ ἐμπνευσθῶσιν ἐκ τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Λυκούργου. Εἶχον εὐτυχῶς πρότυπον τὰς Ἀσσίζας τῶν Ἱεροσολύμων, αἵτινες εἶχον συνταχθῆ πρὸ ἐνὸς αἰῶνος χάριν τοῦ βασιλείου τούτων καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Βιβλίον τῶν συνηθειῶν τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ρωμανίας», ὅπερ διεσώθη ἐν τινι βενετικῇ διασκευῇ τοῦ 1452, συνταχθεῖσα χάριν τῆς Εὐβοίας, ἐφηρμόσθη εἰς ἀπάσας τὰς ἐν Ἑλλάδι φραγκικὰς πολιτείας.

1. Διάλεξις γενομένη τῇ 7 Φεβρουαρίου 1906 ἐν τῇ Ἀγγλικῇ καὶ Ἀμερικανικῇ ἀρχαιολογικῇ ἐταιρείᾳ τῆς Ρώμης καὶ δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ Journal of the British and American archaeological Society of Rome Τόμ. Γ. 1906 σ. 447 κ. ε.

2. Ἰδὲ προηγουμένην μονογραφίαν «Ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος» δημοσιευθεῖσα ἐν Ν. Ἑλλ. τομ. ΙΘ' τεύχ. Α σ. 72 ε.

Τὸ φεουδαλικὸν τοῦτο καταστατικόν, καίπερ δυνάμενον νὰ φανῆ βάρβαρον κατὰ τὰς νεωτέρας ἡμῶν ιδέας, φαίνεται ἐπενεργῆσαν καλῶς ὅπωςδῆποτε δ' ἔδοκιμάσθη διὰ τῆς ἀρίστης βασιάνου, τῆς τῆς πείρας, καὶ διετηρήθη μετὰ μικρᾶς μεταβολῆς ἐπὶ διακόσια πενήκοντα ἔτη. Ἐν Ἀχαΐᾳ, περὶ ἧς ἔχομεν τελειότερας εἰδήσεις, διωρίσθη ἐπιτροπεία, συνισταμένη ἐκ δύο Λατίνων ἐπισκόπων, δύο σημαι φόρων φλαμουριαρίων καὶ πέντε Ἑλλήνων ἀρχόντων ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Γ' οδεφρείδου Βιλλαρδουίνου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διαιρέσεως τῆς Πελοποννήσου εἰς Προνοίας (τιμάρια) καὶ τῆς παραχωρήσεως αὐτῶν εἰς τοὺς μετέχοντας τῆς στρατιᾶς τῶν κατακτητῶν ἀναλόγως τοῦ πλούτου αὐτῶν καὶ τοῦ πλήθους τῶν ὀπαδῶν, καὶ τὸ βιβλίον τὸ περιέχον τὴν ἐκτίσιν τῆς ἐπιτροπείας ταύτης, ὅπερ τὰ Χρονικὰ τοῦ Μορέως ὀνομάζουσι *le registre* (registre) ὑπεβλήθη εἰς *parlament* (parlament), ἡτοι συνέλευσιν τοῦ λαοῦ, συγκροτηθεῖσαν ἐν Ἀνδραβίδα τῆς Ἰλιδος, ἣτις σήμερον μὲν εἶνε κομόπολις, ἐξ ἧς διέρχεται ὁ περιηγητὴς διὰ τοῦ σιδηροδρόμου μεταξὺ Πατρῶν καὶ Ὀλυμπίας, ἀλλ' ἣτις τότε ἦτο ἡ πρωτεύουσα τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀχαΐας.

Συμφώνως πρὸς τὴν καταστατικὴν ἐκείνην βίβλον τῆς Ἀχαΐας ἰδρύθησαν δώδεκα βαρωνεῖαι, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὑπομνησκει τοὺς περὶ τὸν Κάρολον τὸν μέγαν δώδεκα ὀμοτίμους. Οἱ κάτοχοι αὐτῶν μετὰ τῶν ἄλλων ὑποτελῶν ἀπετέλουν ὑψηλὴν *Courte*, ἣτις οὐ μόνον ἐχρησίμευεν ὡς συμβούλιον τοῦ ἡγεμόνος ἐν πολιτικαῖς ὑποθέσεσιν, ἀλλὰ καὶ ἐξήσκει καθήκοντα δικαστικὰ χάριν ἐπιλύσεως τιμαριωτικῶν ζητημάτων. Κατὰ δὲ τὴν ἰδρύσιν τῶν δώδεκα βαρωνειῶν ἐλήφθη προσηκόντως ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Φράγκοι ἦσαν ἀποικία στρατιωτικὴ ἐν τῷ μέσῳ πληθυσμοῦ ξένου καὶ κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἐχθρικοῦ, διεσπαρμένου ἐν γῆρα κεκτημένη ἀξίας λόγου στρατηγικὰς θέσεις. Ἀργότερον δὲ μετὰ τὴν διανομὴν τῶν βαρωνειῶν ἐκτίσθησαν ὀχυρὰ κάστρα ἐν ἐκάστη αὐτῶν κατὰ τινὰς ἐπικαιροὺς θέσεις, ἐξ ὧν ὁ βαρῶνος ἠδύνατο νὰ ἐπισκοπῇ τὴν περίχωρον. Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ συστήματος τούτου δύναται νὰ γείνη καταληπτὸς ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρκαδικοῦ φρουρίου Μαιτάγριφον, ὄνομα δοθὲν ἐπίσης εἰς τὸ ἡμέτερον Ῥοβέρτου τοῦ Α' φρουρίον τῆς Μεσσίνας¹, ὅπερ ἐκτι-

1. G. de Vinsauf Itim, Ricc. I n. 24.

σεν ὁ βαρῶνος τῆς Ἀκοβας Γουτιέρος de Rozières πλησίον τῆς σημερινῆς Δημητσάνης χάριν προστασίας τῆς πλουσίας κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ. Καὶ δὴ ἡ λέξις Ματάγριφον σημαίνει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γαλλικῇ φόνον τῶν Ἑλλήνων, ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες συνήθως ἐκαλοῦντο grifon παρὰ τοῖς Γάλλοις χρονογράφοις. Τὰ λαμπρὰ λείψανα τοῦ κάστρου τῆς Καρυταίνης, τοῦ ἑλληνικοῦ τούτου Τολέδου, ὅπερ δεσπόζει τῆς φάραγγος τοῦ Ἀλφειοῦ, ὃν οἱ Γάλλοι ἐάλουν Charbon, δεικνύουσιν ἔτι καὶ νῦν τὴν θέσιν, ὅπου ὁ Οὔγων de Bruyères καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γοδοφρείδος ἔκτισαν φρούριον ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς ἑλληνικῆς πόλεως Βρένθης χάριν ἐκφοβίσεως τῶν Σλάβων τῶν Σκορτῶν τῆς ἀρχαίας Γόρτυνος. Τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν τῶν δύο τοιῶν βαρωνειῶν δεικνύει ἡ παραχώρησις εἰκοσιτεσσάρων ἵπποτικῶν τιμαρίων εἰς τὴν Ἀκοβαν καὶ εἰκοσιδύο εἰς τὴν Καρύταιναν. Ὁ ὑπὸ μεσαιωνικοῦ κάστρου ἐπιστεφόμενος λόφος τοῦ Πασσαβᾶ, οὗ τὸ ὄνομα δὲν προέρχεται, καθ' ἃ ἐφρόνει ὁ Φαλλμεράγερ ἐκ τοῦ σλαβικοῦ Passau, ἀλλ' ἐκ τῆς γαλλικῆς πολεμικῆς κραυγῆς Pa-se Avant, ἐνθυμίζει ἡμᾶς ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον, ὅτι ὁ Ἰωάννης de Neuilly, ὁ κληρονομικὸς στρατάρχης τῆς Ἀχαΐας καὶ κύριος τεσσάρων τιμαρίων ἐφρούρει ποτὲ τὴν χώραν τῶν δυσυποτάκτων Μανιατῶν. Καὶ δὲν περισώθησαν μὲν ἔνεκα σεισμῶν μεσαιωνικὰ κτίρια ἐν Βοστίτζη, τῷ ἀρχαίῳ Αἰγίῳ, ὅπου ὁ Οὔγων de Lille de Charigny ἔλαβεν ὀκτὼ ἵπποτικὰ τιμάρια, ἀλλὰ τὸ οἰκογενειακὸν αὐτοῦ ὄνομα διατηρεῖται ἀκόμη ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ χωρίου Κερπινῆς, ὅπερ εἶναι σήμερον σταθμὸς τοῦ ὁδοντωτοῦ σιδηροδρόμου μεταξὺ Διοκοφτοῦ καὶ Καλαβρύτων. Ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς Καλαβρύτοις καὶ ἐν Χαλανδρίτζη πρὸς νότον τῶν Πατρῶν ἐγκατεστάθησαν ὁ Ὄθων de Tournay καὶ ὁ Ὁδεβέρτος de la Trémouille, γόνος οἴκου ὀνομαστοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Γαλλίας, ἐκεῖνος μὲν μετὰ δώδεκα, οὗτος δὲ μετὰ τεσσάρων τιμαρίων. Ἡ Βελίγοστη πλησίον τῆς ἀρχαίας Μεγάλης Πόλεως μετὰ τεσσάρων τιμαρίων περιῆλθεν εἰς τὸν Βέλγον Ματθαῖον de Valaincourt ἐκ τοῦ Mons, καὶ τὸ Νύκλι, κείμενον πλησίον τῆς Τεγέας, μετὰ ἕξ τιμαρίων ἔλαβεν ὁ Γουλιέλμος de Morlan. Ὁ Γουίδων de Nivelet ἐδέσποζε τῶν Τσακόνων τοῦ Λεωνιδίου καὶ καὶ ἐφρούρει τὸ πεδῖον τῆς Λακωνικῆς ἀπὸ τῆς βαρωνείας τοῦ Γερακίου, (κάστρου, ὅπερ ἐξηρευνήθη ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς σχολῆς Ἀθηναίων) κατέχων ἕξ τιμάρια, καὶ ἀπὸ τῆς Γριτζαίνης, παραδοθείσης

μετὰ τεσσάρων τιμαρίων εἰς βαρωνὸν καλούμενον Λουκᾶν, καὶ ἑξαρωμένῃς ἐκ τῆς βαρωνείας τοῦ Γερακίου, ἐφρουροῦντο αἱ χαράδραι τῆς περὶ τὰς Καλάμας ὄρεινῆς χώρας. Αἱ Πάτριαι ἀπέβησαν βαρωνεία τοῦ Γουλιέλμου Ἀλεμάνου, ἀνήκοντος εἰς οἶκον τῆς γαλλικῆς Προβιγκίας, σωζόμενον ἔτι ἐν Κερκύρα, καὶ ὁ παράτολμος ἐκεῖνος βαρωνὸς δὲν ᾔκνησε νὰ κτίσῃ τὸ κάστρον αὐτοῦ ἐκ τῶν λίθων τῆς οἰκίας καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Λατίνου ἀρχιεπισκόπου. Τέλος τὴν δωδεκάδα τῶν βαρωνειῶν συνεπλήρουν τὰ τιμάρια τῶν Καλαμῶν καὶ τῆς Κυπαρισσίας ἢ Ἀρκαδιᾶς, ὡς ἐκαλεῖτο ἡ Κυπαρισσία κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, τῆς χώρας Ἀρκαδίας ὀνομαζομένης Μεσορέας, ἀπετέλεσαν δὲ αὐταὶ τὴν βαρωνείαν τοῦ Γοδοφρείδου Βιλλαρδουίνου. Πλὴν δὲ τῶν δώδεκα λαϊκῶν ἐκείνων ὁμοτίμων ἐπῆρχον καὶ δώδεκα ἐκκλησιαστικοὶ βαρωνοὶ, ὧν αἱ ἔδραι ὠρίσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑφισταμένης ἑλληνικῆς ἱεραρχίας. Τούτων ὑπέρτιμος ἦτο Ἀντέλμος ὁ Κλονιακὸς (de Clugny), Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ ἀνώτατος ἱεράρχης, τῆς Ἀχαΐας. Καὶ ὁ μὲν ἀρχιεπίσκοπος ἔλαβεν ὀκτὼ ἵπποτικά τιμάρια, ἕκαστος δὲ τῶν ἐπισκόπων τέσσαρα, ἰσάριθμα δ' ἐδόθησαν καὶ εἰς ἕκαστον τῶν τριῶν μεγάλων στρατιωτικῶν ταγμάτων, τὸ τῶν Τευτόνων ἵπποτῶν, τὸ τῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ τὸ τῶν Ναϊτῶν. Ὅτε δὲ μετὰ ἕνα αἰῶνα διελύθη τὸ τάγμα τῶν Ναϊτῶν, αἱ κτήσεις αὐτῶν περιῆλθον εἰς τοὺς Ἰωαννίτας ἱππότες. Ἡ δ' ἔδρα τοῦ ἡγεμόνος εὐρίσκετο ἐν Ἡλιδί, καὶ, ὅτε δὲν διέτριβεν ἐν Ἀνδραβίδᾳ συνήθης αὐτοῦ διαμονὴ ἦτο ἡ Λακεδαιμονία, ἣτις ἐκαλεῖτο La Crémopie ὑπὸ τῶν Γάλλων.

Μετὰ τὴν διανομὴν τῶν βαρωνειῶν ἐπῆλθε ὁ καθαρισμὸς τῶν κατὰ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ἄπαντες οἱ ὑποτελεῖς ὑποχρεοῦντο νὰ στρατεύωνται ἐπὶ τέσσαρας μῆνας καὶ νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν φρουρᾷ ἐπὶ τέσσαρας μῆνας, ἧς ὑπηρεσίας ἀπηλλάσσοντο μόνοι οἱ ἱεράρχαι καὶ τὰ τρία στρατιωτικὰ τάγματα. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπολοίπους τέσσαρας μῆνας τοῦ ἐνιαυτοῦ, οἷς ἠδύναντο νὰ διέλθωσιν οἴκοι ἐπεβάλλετο εἰς αὐτοὺς νὰ εἶνε ἔτοιμοι, ὅπως ὑπακούσωσιν εἰς πρόσκλησιν τοῦ ἡγεμόνος. Μετὰ τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας δὲν ἀπαιτεῖτο πλέον αὐτοπρόσωπος ὑπηρεσία, ἀλλ' ὁ ὑποτελής ᾔφειλε ν' ἀποστείλῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἢ, ἂν δὲν εἶχεν υἱόν, ἄλλον τινα ἀνθ' αὐτοῦ. Οὕτως οἱ Φράγκοι εὐρίσκοντο διηνεκῶς ἐπὶ ποδὸς πολέμου, καὶ ὁ ὅλος αὐτῶν ὀργανισμὸς ἦτο στρατιωτικὸς. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ἡ

εὐκολία μεθ' ἧς ὑπερεῖχον τῶν ἀπολέμων Ἑλλήνων, οἵτινες πολλάκις ἦσαν ὑπέρτεροι αὐτῶν κατ' ἀριθμόν. Ἀλλ' ἡ στρατιωτικὴ αὕτη ὀργάνωσις εἶχε, καθ' ἣ παρετήρησεν ὁ ἐπιφανὴς νέος Ἕλληνας ἱστορικὸς Παπαρηγόπουλος, τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἐμπνευσθῶσι πως καὶ οἱ Ἕλληνες σὺν τῷ χρόνῳ τὸ φρόνημα τῶν κατακτητῶν. Οὕτω δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἑκτακτον ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ πειθηνίου πνεύματος, μεθ' οὗ ὑπέκυψαν εἰς τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν καὶ τῶν συχῶν αὐτῶν ἐπαναστάσεων ἐναντίον τῆς τῶν Τούρκων. Καθ' ἅπασαν τὸν Ἀνατολήν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ οἱ Φράγκοι ἱππῶται τῆς Ἀχαΐας ἀπέβησαν ὀνομαστοί. Ἡγωνίσθησαν ἐπιφανῶς ἐναντίον τοῦ ἀτυχοῦς Κορραδίνου ἐν Ταλιακότζῳ, καὶ τὸ στρατήγημα, δι' οὗ ἐνικήθη αὕτη ἡ μάχη, τὸ ὑπὸ τοῦ Δάντη προσηγορούμενον εἰς τὸν Εὐάρδον de Valégy, ἀποδίδεται ὑπὸ τῶν χρονικῶν τοῦ Μορέως εἰς τὸν ἡγεμόνα τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμον. Περὶ δὲ τὸν ἡγεμόνα συνεκροτήθη ἱεραρχία μεγάλων ἀρχόντων, φερόντων μεγαλαύχους προσωνυμίας, ὧν οἱ Ἕλληνες δὲν ἐδυσκολεύθησαν νὰ πλάσσωσι βυζαντιακὰ ἀντίστοιχα. Αὐτὸς δ' ὁ ἡγεμὼν ἐκράτει σκῆπτρον ὡς σύμβολον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ὅταν προΐστατο τῶν συνεδριῶν τῆς ὑψηλῆς κοῦρτης.

Ἐκ τοῦ Βιβλίου τῶν συνηθειῶν τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ρωμανίας μανθάνομεν τινα περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐφηροῦτο τὸ φεουδαλικὸν σύστημα ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῆς Ἀχαΐας. Τὴν κοινωνίαν ἀπετέλουν ἐν αὐτῇ ἕξ κύρια στοιχεῖα, ὁ ἡγεμὼν, οἱ κύριοι τῶν δώδεκα μεγάλων βαρωνειῶν, οἱ μεγάλοι καὶ οἱ μικροὶ ὑποτελεῖς ὧν μεταξὺ ὑπῆρχον καὶ τινες Ἕλληνες, οἱ ἐλεύθεροι καὶ οἱ δουλοπάροικοι. Μόνον ὁ ἡγεμὼν καὶ οἱ δώδεκα ὁμότιμοι εἶχον τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐπιβάλλειν ὡς ποινὴν τὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἡγεμὼν δὲν ἠδύνατο νὰ καταδικάσῃ τινὰ τῶν βαρῶνων ἄνευ τῆς συναιρέσεως τῶν μεγάλων ὑποτελῶν. Ἄν δ' ἐξώγειτο κατὰ τινα μάχην, ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς βαρῶνους, ὅπως γείνωσιν ὄμηροι ἀντ' αὐτοῦ, ἕως ἐξεύρη τὰναγκαῖα λύτρα. Οὐδεὶς ἄλλος πλὴν τῶν δώδεκα βαρῶνων εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κτίσῃ κάστρον ἐν Ἀχαΐᾳ ἄνευ ἀδείας αὐτοῦ, καὶ ἄνευ αὐτῆς πάς ὑποτελῆς ἐγκαταλείπων τὴν χώραν καὶ διαμένων ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὑπεχρεοῦτο νὰ ποβάλλῃ τὸ τιμᾶριον αὐτοῦ, Ἀλλ' ἀδειαν ἀπουσίας οὐδέποτε ἠρνεῖτο ὁ ἡγεμὼν, ἂν ὁ ὑποτελής ἐπεθύμει ν' ἀξιῶσθαι τιμᾶριόν τι ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, νὰ συνάψῃ γάμον ἢ

νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀποδημίαν χάριν προσκυνήσεως τοῦ Παναγίου τάφου ἢ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ τοῦ Ἁγίου Παύλου τῆς Ρώμης ἢ τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου τῆς Κομποστέλλης. Ἄλλ' ἐν τοιαύταις περιπτώσεσιν ὁ ὑποτελής ὄφειλε νὰ ἐπιστρέψῃ ἐντὸς δύο ἐτῶν καὶ δύο ἡμερῶν. Οἱ ὑποτελεῖς ἀνῆκον εἰς δύο τάξεις, τοὺς μεγάλους ἢ λιζίους (ligii) καὶ τοὺς μικροὺς (homines piani homagii), οἵτινες δὲν συμμετεῖχον τῶν συμβουλίων τοῦ ἡγεμόνος. Ὁ λιζίος δὲν ἠδύνατο νὰ πωλήσῃ τὸ τιμάριον αὐτοῦ ἄνευ συναίσεως τοῦ ἡγεμόνος· ἀλλ' ἂν τὸ τιμάριον ἀνῆκεν εἰς χήραν ὑποτελή, ἐπειδὴ ὁ Σάλιος νόμος δὲν ἴσχυεν ἐν τῇ φραγκοκρατούμενῃ Ἑλλάδι καὶ πολλάκις συνέβαινε νὰ δεσπόζωσιν ἐξαιρέτων τιμαρίων γυναῖκες, ἡ χήρα ἐκείνη ἠδύνατο νὰ λάβῃ οἷονδήποτε σύζυγον, ἐξαιρουμένων ἐχθρῶν τοῦ ἡγεμόνος. Χηρεύοντος δὲ τινος τιμαρίου, ὁ διάδοχος ὄφειλε νὰ ἐμφανισθῇ χάριν ὑποστηρίξεως τῆς ἀξιώσεως αὐτοῦ ἐντὸς ἑνὸς ἔτους καὶ μιᾶς ἡμέρας, ἂν εὑρίσκετο ἐν Ἀχαΐᾳ, καὶ ἐντὸς δύο ἐτῶν καὶ δύο ἡμερῶν, ἂν ἀπεδήμει ἐκτὸς αὐτῆς. Ἡ δ' αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τοῦ κανόνος τούτου εἶνε ἡ ἀγαθοῦσα εἰς τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Γοδοφρείδου Βιλλαρδουίνου ὡς ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας. Καὶ διὸ ὁ Σαμπλίττης εἶχε κληθεῖ εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπως διεκδικήσῃ τιμάριον τι, καὶ εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸν ἐμπιστὸν αὐτοῦ συμμαχητὴν νὰ ἐπιτροπεύσῃ αὐτόν, ἕως στείλῃ συγγενῆ τινα, ἵνα καταλάβῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ἦλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸ ἄγγελμα, ὅτι εὑρίσκετο καθ' ὁδὸν νεαρὸς ἐξάδελφος τοῦ Σαμπλίττου, ὁ Γοδοφρείδος ἀπεφάσισε νὰ μετέλθῃ δόλον, ὅπως ἐμποδίσῃ τὴν ἔγκαιρον αὐτοῦ ἀφιξίν. Διὸ παρεκάλεσε τὸν δόγην τῆς Βενετίας νὰ βοηθήσῃ αὐτόν, καὶ οὗτος, ὅστις εἶχε σπουδαίους λόγους, ὅπως διατηρήσῃ φιλίας σχέσεις μετὰ τοῦ Βιλλαρδουίνου κατώρθωσε νὰ κρατήσῃ ἐν Βενετίᾳ τὸν ἐν αὐτῇ φιλοξενηθέντα ἐπὶ δύο μῆνας καὶ ὑπερέκεινα. Ὅτε δὲ τέλος ὁ νεαρὸς Ροβέρτος Σαμπλίττης ἐξέπλευσεν, ὁ πλοίαρχος ἔλαβε διαταγὴν νὰ ἐγκαταλίπῃ αὐτόν εἰς τὴν ξηρὰν ἐν Κερκύρα, καὶ μετὰ δυσκολίας ἠδυνήθη νὰ διαπεραιωθῇ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἄλλ' ὅτε τέλος ἀπεβιβάσθη αὐτόσε, ὀλίγας μόνον ἡμέρας εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ, ὁ δὲ πανοῦργος Βιλλαρδουίνος κατώρθωσε μεταβαίνων ταχέως ἀπὸ τόπου εἰς τόπον νὰ ἀποφύγῃ τὴν μετ' αὐτοῦ συνάντησιν, ἕως ἐξέπνευσεν ἡ ὅλη προθεσμία ἢ προδιαγεγραμμένη ὑπὸ τοῦ τιμαριωτικοῦ νόμου. Τότε ἀνεκοινώθη εἰς αὐτόν, ὅτι εἶχεν

ἀποβάλλει τὸ δικαίωμα τῆς ἡγεμονίας, ἣτις οὕτω περιῆλθεν εἰς τὸν Βιλλαρδουῖνον δι' ἐννόμου σοφιστείας. Ἄλλ' οἱ εὐσεβεῖς δὲν ἐλησιμόνησαν ἀργότερον νὰ παρατηρήσωσιν, ὅτι ἡ ἁμαρτία ἐκείνη τοῦ ἰδοῦτοῦ τῆς δυναστείας ἐπληξεν τὸν ἴδιον αὐτοῦ οἶκον ἐν τῇ τρίτῃ καὶ τῇ τετάρτῃ γενεᾷ καθ' ἃ θέλομεν ἴδει παρακλιτόντες.

Ἐπῆρχε μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῆς τιμαριωτικῆς κοινωνίας ἐν Ἀχαΐᾳ καὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηναίων. Ἐν μὲν τῇ ἡγεμονίᾳ ὁ ἡγεμὸν ἦτο ἀπλῶς πρῶτος μεταξὺ ἴσων (*primus inter pares*). Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ὁ μέγας κῦρ εἶχε τὸ πολὺ ὑψώσει ἓνα μόνον εὐπατριῶδη, τὸν ἀρχηγὸν τοῦ μεγάλου οἴκου Σαιντομέρ, ἐγγὺς τοῦ ἁρότου. Εἶνε πρόδηλον ἐκ τῆς σιγῆς πασῶν τῶν πηγῶν, ὅτι οἱ Βουργουνδοὶ μετὰ τοῦ Ὄθωνος Δελαρὸς ἐγκατασταθέντες ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς κτήσεις αὐτοῦ ἦσαν ἄνδρες ὑποδεεστέρας ἢ αὐτὸς κοινωνικῆς θέσεως. Περαιτέρα δὲ ἀπόδειξις τοῦ γεγονότος τούτου εἶνε ἡ ἀναλογία ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ ἔλλειψις τῶν βαρωνακῶν ἐκείνων κυστρον τῶν κοινοτάτων ἐν τῇ Πελοποννήσῳ. Προέματι εἶνε πιθανὸν ὅτι ὑπὸ τινα ἔποψιν ἢ αὐλῇ τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῶν Δελαρῶν ὁμοίως πρὸς τὴν σημερινὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως Γεωργίου κατὰ τοῦτο κυρίως, ὅτι οὐδεὶς πλὴν τῶν μελῶν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ βασιλικοῦ οἴκου ὑπῆρχεν ἰσότητος πρὸς τὸν ἀνάκτα. Ἄλλ' ἐν ταῖς Φραγκοκρατούμεναις Ἀθήναις, καθ' ἃ ἐν ταῖς σημεριναῖς, ἡ οἰκογένεια τοῦ ἀρχηγῶτος ἀπέβη μετ' οὐ πολὺ ἰκανῶς πολυάνθρωπος, ὥστε ν' ἀποτελέσῃ ἴδιον ὄμιλον. Τὸ ἄγγελμα τῆς ἐξπληκτικῆς τύχης τοῦ συγγενοῦς εἰλκυσεν εἰς τὴν Ἀττικὴν μέλη τινὰ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀπὸ τῆς πατρῴου Βουργουνδίας, ἀναμιβόλως δ' ἔλαβον μερίδιον τῶν ἀγαθῶν τῶν περιελθόντων εἰς τὸν Ὄθωνα. Καί τις μὲν ἀνεφίως διενεμήθη μετὰ τοῦ ἰδίου τὴν κυριότητα τῶν Θηβῶν, ἄλλος δὲ ἀπώτερος συγγενὴς ἔγενε φρούραρχος τῆς Ἀκροπόλεως. Βεβαίως δὲ καὶ ἄλλοι Βουργουνδοὶ ἠκολούθησαν τὰ ἴχνη αὐτῶν, ἐπειδὴ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα ἡ Ἑλλάς ἢ ἡ νέα Γαλλία, ὡς ὠνόμασαν αὐτὴν ὁ πάπας Ὀνώριος Γ', ἦτο διὰ τοῖς νεωρῶς γόνους τῶν Γάλλων εὐπατριδῶν ὅτι ἦσαν αἱ Ἀγγλικαὶ ἀποικίαι πρὸ πενήκοντα ἐτῶν διὰ ἀχρημάτους, ἀλλὰ δραστηρίους Ἀγγλοῦς. Σανουῶς ὁ πρεσβύτερος, ὅστις παρέλαβε τὰς εἰδήσεις αὐτοῦ παρὰ τῶν οἰκείων συγγενῶν, τῶν δουκῶν τῆς Νίξου, ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο ὡς συμβάν ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Ἀχαΐας. Λέγει περὶ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας Γοδοφρείδου Β', ὅτι ἐξέκτητο εὐρείας

κτήσεις καὶ μέγαν πλοῦτον, σὺ γὰρ εἴθιζε ν' ἀποστέλλῃ τοὺς πιστοτάτους τῶν συμβούλων αὐτοῦ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς τὰς αἰλὰς τῶν ὑποτελῶν, ὅπως ἴδῃ πῶς ἔζων καὶ πῶς ἐφέροντο πρὸς τοὺς ὑπηκόους αὐτῶν. Ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ αὐλῇ διετήρει πάντοτε ὀγδοήκοντα ἵπποτας φέροντας χρυσοῦς πτεροιστήρας εἰς οὓς ἔδιδεν μισθὸν καὶ πᾶν ὅ,τι ἴξιον. Οὕτως ἤρχοντο ἵπποταὶ ἐκ τῆς Γαλλίας, ἐκ τῆς Βουργουνδίας καὶ πρὸ πάντων ἐκ Καμπανίας. Καὶ τινες μὲν ἤρχοντο χάριν διασκεδάσεως, ἄλλοι δὲ ὅπως πληρώσασσι τὰ χρεῖα αὐτῶν, καὶ ἄλλοι ἕνεκεν ἐγκλημάτων, ἅτινα εἶχον διωπιράξει ἐν τῇ πατρίδι.

Ἐπῆρχε δὲ καὶ ἄλλη χαρικτηριστικὴ διαφορὰ μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Πελοποννήσου. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης δὲν μνημονεῖει μεγάλων ἐπιχωρίων ἀρχόντων ἐδρευόντων ἐν Ἀθήναις ἢ ἐν Θήβαις ἐν ταῖς τελευταῖαις ἡμέραις τῆς βυζαντιτικῆς κυριαρχίας, οὐδὲ γίνεται λόγος περὶ τοιούτων ἀνδρῶν καθ' ὅλον τὸν αἰῶνα τῆς ἀρχῆς τῶν Βουργουνδίων. Οὕτως, ἐν ᾧ ἡ Κρήτη, ἡ Εὐβοία καὶ ἡ Πελοπόννησος διέσωζον ἀκόμη ἀρχαίους ἐπιχωρίους οἴκους οἵτινες, ἐν μὲν τῇ Κρήτῃ ἠγοῦντο ἐπαναστάσεων, ἐν δὲ τῇ Εὐβοίᾳ ἐπεδείκνυον τάσιν μεταναστεύσεως, καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ κατεῖχον τιμάρια, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐνίοτε, ὡς συνέβη εἰς τοὺς Σγουριουμλλαίους, ἤρχοντο εἰς ἐπιγαμίαν πρὸς τοὺς Φράγκους, οἵτινες συνήθως, καθ' ἃ μαρτυρεῖ ὁ Μουντάνερ, ἐλάμβανον συζύγους ἐκ Γαλλίας καὶ ἀπεῖχον γάμων μεθ' Ἑλληνίδων, καὶ ἐξ ἐπιφανοῦς γένους ἂν κατήγοντο. Ἀλλ' αἱ Ἀθηναῖαι δὲν εἶχον τοιαύτην ἀριστοκρατίαν. Μόνον δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος γίνεται λόγος περὶ τινῶν ἐξεχόντων Ἑλλήνων ἐν τῇ πόλει, ἀλλὰ καὶ τότε οὗτοι δὲν εἶνε εὐπατρίδαι, ἀλλὰ νοτάριοι. Μόνον κατὰ τὰς δύο τελευταίας γενεάς ἐπὶ φραγκοκρατίας ὑπάρχει ἐν Ἀθήναις ἐθνικὴ φατρία, ἐν ἣ ἔξέχει ὁ ὀνομαστὸς οἶκος Χαλκοκονδύλη, ἐξ οὗ προῆλθεν ὁ τελευταῖος Ἀθηναῖος ἱστορικός. Δι' ὃ οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀττικῆς ἦσαν ὡς τὸ πλεῖστον ἀγρόται, ὧν ἡ μοῖρα ἦτο κατὰ μέγα μέρος ἡ αὐτὴ καὶ ἐν τῷ λοιπῷ φεουδαλικῷ κόσμῳ, ἦτοι τῶν δουλοπαροίκων. Ἐχομεν δὲ καὶ παραδείγματα πραγματικῆς δουλείας ἐν Ἀθήναις καὶ κατ' αὐτὰς τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τῆς λατινικῆς κυριαρχίας.

Αἱ κτήσεις τοῦ Ὄθωνος ἦσαν εὐρεῖαι, μετρούμεναι πρὸς τὰς μικρὰς πολιτικὰς μονάδας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Αἱ Ἀθηναῖαι τῶν Βουργουνδίων περιελάμβανον τὴν Ἀττικὴν, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Μεγα-

ρίδα τὴν χώραν τῶν ἀρχαίων Ὀπουντίων Ἰοκρῶν καὶ τὴν Ναυπλίαν καὶ τὸ Ἄργος μετὰ τῶν φρουρίων αὐτῶν, πόλεις ὡς ὁ μέγας κῦρ εἶχε λάβει ὡς τιμᾶριον παρὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀχαιίας χάριν ἔνταμοιβῆς τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ ὅτε ὁ Βιλλαρδουῖγος εἶχε ζωγραφεῖ. Τοιαύτην ἔχουσα γεωγραφικὴν θέσιν ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία εἶχεν ἀξίαν λόγου ἕκτασιν παραλίαν καὶ τοῦλάχιστον τέσσαρα ἐπίνεια, τὸν Πειραιᾶ, τὴν Ναυπλίαν, τὴν Ἀταλάντην ἀπέναντι τῆς Εὐβοίας καὶ Λιβάδοστρον, ἣν Rive d' ostre ἐκάλουν οἱ Φράγκοι, παρὰ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, ὅστις ἦτο συνήθης λιμὴν πρὸς ἐπιβίβασιν τῶν πλεόντων εἰς τὴν Ἑσπερίαν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκ Βουργουνδίας δυνάσται τῶν Ἀθηνῶν προέβησαν εἰς ἀποπείρας τινὰς πρὸς συγκρότησιν στόλου, περιορισθέντες εἰς μικρὰν ἐρασιτεχνικὴν πειρατείαν. Ἄλλ' ἡ Βενετία ἐφέρετο ζηλοτύπως πρὸς πᾶσαν ἄλλην λατινικὴν πολιτείαν ἐπιδεικνύουσαν ὡς ἂν ὅποτε τὸν πόθον νὰ παρουσιασθῇ ἀντίζηλος αὐτῆς ὡς ναυτικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ἔν τινι συνθήκῃ ὁμολογηθεῖσῃ τῷ 1319 μεταξὺ τῆς Βενετικῆς πολιτείας καὶ τῶν Καταλωνίων, οἵτινες τότε ἐδέσποζον τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, ὁρίσθη ρητῶς, ὅτι οὔτοι δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ καθελκύσωσιν νέα πλοῖα ἐν τῇ θαλάσῃ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὄφειλον νὰ φοπλίσωσι τὰ ἤδη καθελκυσμένα καὶ νὰ καταθέσωσι τὸν ὄπλισμόν αὐτῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Καὶ δὲν μαρτυρεῖται μὲν τις ὑπῆρξεν ἡ ἔδρα τοῦ πρώτου Φράγκου δυνάστου τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι, καθ' ἃ οἱ ἄμεσοι αὐτοῦ διάδοχοι, ὥρισεν ὡς πρωτεύουσαν αὐτοῦ τὰς Θήβας, ἐπειδὴ τὸ πρῶτον ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀρχῆς τῶν Φλωρεντίνων δουκῶν ἐν Ἀθήναις τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα τὰ Προπύλαια ἔγειναν δουρικὸν μέγαρον. Ἡ δὲ ἀρχαία βοιωτικὴ πόλις ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Βουργουνδίων οὕσα τὸ σπουδαιότατον κέντρον ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ δουκάτῳ. Ἐξηκολούθει ἐξασκουμένη ἐν αὐτῇ ἡ μεταξουργία, ἐπειδὴ βλέπομεν ῥητὴν μνείαν αὐτῆς γινομένην ἐν τῇ ἐμπορικῇ συνθήκῃ ἣν ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Γουίδων Α' συνωμολόγησε μετὰ τῶν Γενουησίων τῷ 1240, καὶ γίνεται λόγος περὶ εἴκοσι μεταξωτῶν ἀμφίων δωρηθέντων ὑπὸ τοῦ Γουίδωνος Β' εἰς τὸν πάπαν Βονιφάτιον Η'. Περιελάμβανε δὲ ἡ πόλις παροικίαν Γενουησίων καὶ ἄλλην Ἰουδαίων καὶ ἐγκατῶκουν ἐν αὐτῇ Ἑβραῖοι ποιηταί, ὧν οἱ στίχοι, ἂν πιστεύσωμεν ἀντί-

ζηλον βάρδον ἦσαν φύριμα βαρβαρισμῶν. Ἀλλὰ τὸ μάλιστα ἀξιοθέ-
αιτον τῶν Θηβῶν ἦτο τὸ κάστρον τὸ ὑπὸ τοῦ Νικολάου Β' Σαιντομέρ
κτισθὲν ἀπὸ τῆς μεγίστης περιουσίας τῆς συζύγου αὐτοῦ, Μαρίας
τῆς Ἀντιοχικῆς. Τὸ πελώριον τοῦτο κτίριον χαρακτηρίζεται ὡς τὸ
ἰσχυρότατον βαρωνικὸν οἶκημα καθ' ὅλον τὸ βασίλειον τῆς Γουμανίας,
καὶ περιελάμβανε κατὰ τὰ λεγόμενα ἱκανὰς αἰθούσας χάριν ἑνὸς αὐ-
τοκρατοροῦ καὶ τῆς αὐλῆς αὐτοῦ, οἱ δὲ τοῖχοι αὐτοῦ ἐκοσμοῦντο ὑπὸ
τοιχογραφιῶν ἐξεικονιζουσῶν τὴν κατάκτησιν τῆς Παλαιστίνης, καθ' ἣν
εἶχον πρωτοστατήσαι οἱ πρόγονοι τοῦ μεγάλου βαρῶνου τῶν Θη-
βῶν. Ἀτυχῶς τὸ κάστρον τοῦτο κατεστράφη ὑπὸ τῶν Καταλωνίων
τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα μόνον πύργος ἠρειπωμένος διασώζει,
καθ' ἣ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ τὸ ὄρος Σανταμέρη, τὸ ὄνομα καὶ τὴν φή-
μην τοῦ μεγάλου φραγκικοῦ οἴκου τῶν Σαιντομέρ.

Ἐποησάμην ἡδὴ λόγον περὶ τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ τῶν δύο
κυρίων φραγκικῶν πολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος. Εἶπωμεν δὲ νῦν τινα
περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῶν διοργανώσεως. Ἐκ τῆς συμπεριφο-
ρᾶς τῶν φράγκων πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἐξηρατᾶτο κυριώ-
τατα τελειότερον ἢ ἐκ πάσης ἄλλης σχέσεως ἢ ἐπιτυχία αὐτῶν ἢ ἢ
ἀποτυχία ἐν Ἑλλάδι, ἐπειδὴ κατὰ πᾶσαν ἐποχὴν οἱ Ἕλληνες εἶχον
θεωρήσει τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν ὡς ἀχωρίστως συνδεομένην πρὸς τὸ
ἴδιον ἑαυτῶν ἔθνος, καὶ τὴν σήμερον δ' ἔτι τῶν λέξεων χριστιανὸς
καὶ Ἕλλην γίνεται πολλάκις χρῆσις ὡς ταυτοσήμων. Τότε δὲ, ὡς
παρετήρησεν ὁ εὐφυέστατος νέος Ἕλλην ἱστορικὸς Παπαρηγόπου-
λος, οἱ φράγκοι εὐρέθησαν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἀντιμέτωποι ἐκκλησιαστι-
κοῦ διλήμματος, ὅπερ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκφυγῶσι. Καὶ δὴ ἢ ὄφει-
λον νὰ προβῶσιν εἰς διωγμὸν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἐν ἣ περι-
πτώσει ἠθέλον προκαλέσει τὴν ἄσπονδον ἐχθρὰν τοῦ καταδιωκομέ-
νου κλήρου καὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας καὶ κατόπιν τοῦ
Βυζαντίου ἢ ὄφειλον νὰ ἐπιδείξωσιν ἀνεξιθρησκείαν, ἐν ἣ περι-
πτώσει οἱ Ἕλληνες αὐτῶν ὑπήκοοι ἔμελλον νὰ εἴρωσιν ὡς ρυσικοὺς
ἡγέτας τοὺς ὀρθοδόξους ἐπισκόπους οἵτινες ἐνωρὶς ἢ ἀργὰ
ἠθέλον συνωμόσει ἐναντίαν τῶν ξένων κυριάρχων. Τοῦτο δὲ
ἀκριβῶς καὶ συνέβη εὐθὺς ὡς οἱ φράγκοι ἐγκατέλιπον τὸν διωγμὸν
καὶ ἐφάνησαν ἀνεξιθρησκοί. Τὸ δὲ κατ' ἀρχὰς ἐνέμειναν ἀπλῶς πλὴν
ὀλίγων μικρῶν μεταβολῶν εἰς τὴν ἀπὸ τῶν ἡμερῶν Λέοντος τοῦ
Σοφοῦ ὑφισταμένην ἐκκλησιαστικὴν ὀργάνωσιν, ἐξέβαλον τοῖς ὀρ-

θοδόξους ἱεράρχας ἐκ τῶν ἐδρῶν αὐτῶν καὶ ἐγκαθίδρυσαν ἀντ' αὐτῶν καθολικοὺς ἀρχιερεῖς ἐκ τῆς Ἑσπερίας.

Οὕτως ἐν Ἀθήναις Ἰάλλος ὀνόματι Βεράρδος ἔγεινε πρῶτος καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος τῶν Ἀθηνῶν, καὶ οὕτως ἤρχισεν ἡ μακρὰ ἐκείνη σειρὰ δυτικῶν ἀρχιερέων τῆς πόλεως, ἣτις ἐξηκολούθησεν ἄνευ διακοπῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτίσεως καὶ ἔπειτα ἐπανελήφθη ἀπὸ τοῦ 1875. Ἄλλ' ἀργότερον, ὅτε κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου τετάτου αἰῶνος οἱ Φλωρεντῖνοι δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ἑλληνα μητροπολίτην νὰ διαμένῃ ἐν τῇ ἔδρᾳ αὐτοῦ, οὗτος πάραυτα ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Τούρκους, τὸ αὐτὸ δὲ φαινόμενον εὐρίσκομεν καὶ ἐν Σαλώνοις καὶ ἄλλαχοῦ. Καθ' ἣ εἶπεν ὁ Βολταῖρος [ὀλίγον μόνον μεταβάλλων τὴν ἔκφρασιν τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ], ὁ ἑλληνικὸς κληρὸς «προετίμα τὴν κίδαριν Τούρκου ἱερέως τοῦ ἐρουθροῦ πάλου Ρωμαίου καρδινάλιου», καὶ ἡ παράδοξος ἐκείνη προτίμησις συνετέλεσε κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς ἐν Ἀνατολῇ φραγκοκρατίας. Πράγματι, διαρκούσης τῆς μακρᾶς περιόδου τῆς κυριαρχίας τῶν Φράγκων, ἡ καθολικὴ ἐκκλησία οὐδαμῶς σχεδὸν προσήχθη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ πρεσβύτερος Σανουῖδος, ὅστις ἐγέννησεν τὴν Ἀνατολὴν εἶπερ τις καὶ ἄλλος τῶν συγχρόνων, ἔγραψεν εἰς τὸν πάπαν Ἰωάννην ΚΒ', ὅτι αἱ ἑσπερίαὶ δυνάμεις θὰ ἠδύναντο μὲν νὰ καταλύσωσι τὸ Βυζαντιακὸν κράτος, ἀλλὰ δὲν θὰ κατώρθωνον νὰ διατηρήσωσι τὰς ἑαυτῶν κατακτήσεις, ἐπειδὴ τὰ παραδείγματα τῆς Κύπρου τῆς Κρήτης, τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀχαΐας καὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν ἐδείκνυον, ὅτι μόνον οἱ ξένοι κατακτεταί, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ ἰθαγενεῖς ἀνήκον εἰς τὸ ρωμαϊκὸν δόγμα. Καὶ σήμερον δ' ἀκόμη οἱ καθολικοὶ τῆς Ἑλλάδος προέρχονται μάλιστα ἐκ τῶν ἰταλικῶν ἐκείνων οἴκων, ὧν οἱ προπάτορες μετηνάστευσαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φραγκοκρατίας, καὶ ὡς τὸ πλεῖστον εὐρίσκοντα ἐκεῖ ὅπου ἠθέλομεν προσδοκῆσαι νὰ εἴρωμεν αὐτούς ἦτοι ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις καὶ ἀνὰ τὰς Κυκλάδας, τοῦτέστι ἐν ταῖς δύο ἐκείναις χώραις, ὅπου ἡ λατινικὴ κυριαρχία διήρκεσεν ἐπὶ μῆκιστον.

Πρὸς τούτοις δὲ τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν οὐδ' αὐτοὶ οἱ Φράγκοι δυνάσται ἠξίουσαν τῆς προσηκούσης ἐκείνης εὐλαβείας, ἣν αἴτη ἐδικαιούτο νὰ προσδοκῆσῃ παρ' αὐτῶν. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰννοκεντίου Ι'. ὅστις ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἁγίου Πέτρου καθ' ὃν

χρόνον ἔγεινεν ἢ κατάκτησις, εἶνε πλήρεις παραπόνων περὶ τῆς ἐχθρικῆς στάσεως τῶν Φράγκων πρὸς τὸν ρωμαϊκὸν κλῆρον. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῶν Πατρῶν οὐδ' ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ ἔδρᾳ ὑπῆρξεν ἀσφαλῆς, ἐπειδὴ ὁ ἱερόσυλος βαρῶνος Ἀλεμᾶνος, ὃν εἶδομεν λαβόντα τὴν πόλιν ἐκείνην ὡς τιμᾶριον, ἐθεώρησε τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν σχέδιον τῆς ὀχυρώσεως τῶν Πατρῶν χάριν ἀμύνης ἀπὸ τῶν πειρατῶν ἐπιπόλαιαν ἐφυλάκισε τὸν ἱεράρχην, ἀπέκοψε τὴν ρῖνα τοῦ τοποτηρητοῦ αὐτοῦ, καὶ μετέβαλε τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν μέγαρον καὶ τὴν παρακειμένην ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου εἰς τὸ σήμερον σωζόμενον κάστρον. Ὁ δὲ Γοδοφρείδος Βιλλαρδουῖνος οὔτε αὐτὸς ἐπλήρογεν εἰς αὐτὸν δεκάτην οὐδὲ τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ ὑπεχρέωσε νὰ πληρόνωσιν εἰς αὐτόν, ἠνάγκασε τὸν κλῆρον νὰ δικάζηται πρὸ τῶν λαϊκῶν δικαστηρίων καὶ ἀπῆλλαξε τοὺς Ἑλληνας ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς τῆς δικαιοδοσίας τοῦ καθολικοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Γοδοφρείδος Β' προέβη ἔτι περαιτέρω ἐν τῇ ἐκλαϊκεύσει τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Ὅτε ὁ λατινικὸς κλῆρος ἠρνήθη νὰ ἐκτελέσῃ στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι ὕφειλεν ὑπακοὴν εἰς μόνον τὸν πάπαν, ἐδήμευσε τὰ τιμᾶρια αὐτῶν καὶ μετεχειρίσθη τοὺς πόρους τοὺς οὕτω κτηθέντας, ὅπως κτίσῃ τὸ μέγα κάστρον τοῦ Χλουμουτσίου, τοῦ Clermont τῶν Γάλλων, τοῦ κειμένου πλησίον τῆς Γλαρέντζης πρὸς δυσμὰς τῆς Ἡλίδος, οὗ τὰ ἔρείπια διασώζονται μέχρι καὶ τῆς σήμερον ὡς θαυμαστὸν μνημεῖον τῶν ἐν τῇ φραγκοκρατουμένῃ Ἑλλάδι σχέσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας. Ἡ οἰκοδόμησις τοῦ κάστρου τούτου διήρκεσε τρία ἔτη, ἅμα δὲ τῇ ἀποπερατώσει αὐτοῦ ὁ Γοδοφρείδος ὑπέβαλε τὸ ὅλον ζήτημα εἰς τὸν πάπαν Ὀνώριον Γ'. ἐξέθηκε δέ, ὅτι ἐν ἡ περιπτώσει οἱ Λατῖνοι ἱερεῖς δὲν ἤθελον βοηθήσει αὐτὸν ἐν τῷ κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνι, μόνον ἑαυτοὺς ὤφειλον νὰ αἰτιῶνται, ἂν ἡ ἡγεμονία καὶ μετ' αὐτῆς ἡ ἐκκλησία ἤθελον καταλυθῆ ὑπὸ τῶν σχισματικῶν ἐκείνων. Καὶ ὁ μὲν πάπας συνεῖδε τὴν ἰσχὺν τοῦ ἐπιχειρήματος ἐκείνου, ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔπαυσε σφετεριζόμενος τὰς προσόδους τοῦ κλήρου, καὶ ἐπῆλθεν εἰρήνη μεταξὺ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν.

Ἄξιον δὲ λόγου εἶνε, ὅτι ἐπὶ τοῦ διαδόχου ἡγεμόνος τὸ κάστρον τοῦ Χλουμουτσίου ἀπέβη τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς ἡγεμονίας, ἐν ᾧ ἐκόπτοντο ἐπὶ ἓνα αἰῶνα καὶ ἐπέκεινα νομίσματα γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνο-

μα τ ο ρ ν έ σ ι α (tournois-tornesi), ἄτε φέροντα ἐπικεχαραγμένην τὴν εἰκόνα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Μαρτίνου τοῦ ἐν Τουρονικῶ (Tours) τῆς Γαλλίας. Πολλαὶ χιλιάδες τῶν νομισμάτων τούτων ἔχουσιν εὑρεθῆ ἐν Ἑλλάδι, δείγματα δ' αὐτῶν ἀπόκεινται ἐν τῷ δουρικῷ παλατίῳ καὶ ἐν ἀστικῷ μουσεῖῳ (Museo Correr) τῆς Βενετίας. ἐκ δὲ τῶν νομισμάτων τούτων τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀχαΐας τὸ κάστρον τοῦ Χλουμουταίου ἔλαβεν τὸ Ἰταλικὸν ὄνομα Castel Tornese. Ἡ δὲ παρακειμένη πόλις καὶ τὸ ἐπίνειον τῆς Γλαρέντζης ἀνεδείχθησαν ὁ κυριώτατος λιμὴν τῆς ἡγεμονίας. Ὁ Βοκκάκιος ποιεῖται μνεῖαν Γενουηναίων ἐμπόρων ἐν Γλαρέντζῃ ἐν ταῖς διηγήσεσι τοῦ Δεκαήμερου, ἐν αἷς «Ἡγεμῶν τῆς Μορέως» εἶνε εἰς τῶν χαρακτήρων αὐτοῦ. Ὁ δὲ ὀνομαστὸς ἐν Φλωρεντία τραπεζιτικὸς οἶκος Περούτση εἶχεν ὑποκατάστημα ἐν Γλαρέντζῃ, καὶ ὁ Ἰταλὸς Πεγαλόττης περιγράφει τὰ μέτρα, τὰ σταθμὰ καὶ τοὺς τελωνειακοὺς δασμοὺς τῆς ἀνθούσης ἐκείνης ἐμπορικῆς πόλεως.

Μεταβαίνοντες δ' εἰς τὴν ἀνασκόπησιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος, ἐκπλησσομεθα βλέποντες τὴν ἐξέχουσαν θέσιν, ἣν κατέλαβον αἱ γυναῖκες ἐν τε τῷ κοινωνικῷ βίῳ ὡς καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ. Ὁ Σάλιος νόμος δὲν ἴσχυεν ἐν ταῖς λατινικαῖς πολιτεαῖς τῆς Ἀνατολῆς, ἐξαιρουμένης τῆς Νάξου ἐπὶ τοῦ οἴκου Κρίσπη, χωρὶς δὲ νὰ ἐκφράσω οἰανδήποτε γνώμην περὶ τοῦ ἀκανθώδους ζητήματος τῆς γυναικείας ψήφου, νομίζω, ὅτι δὲν δύναται τις νὰ μὴ ἀποδεχθῆ, ὅτι ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἀσθενοῦς φύλου εἰς τὴν διοίκησιν κοινότητος καθαρῶς στρατιωτικῆς ἔχει ἀποτελέσματα ὀλέθρια. Δις συνέβη νὰ καταστραφῶσιν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης σχεδὸν σύμπαντες οἱ βαρῶνοι τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος καὶ μετὰ τὴν πρώτην τῶν πανωλεθριῶν τούτων, τὴν ἐν ἔτει 1259 μάχην τῆς Πελαγονίας, καθ' ἣν ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμος συνέλήφθη αἰχμάλωτος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἑλληνος αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας, ἡ τύχη τῆς ἡγεμονίας ἀπεφασίσθη διὰ τῶν ψήφων τῶν δεσποινῶν αὐτῆς. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Η' εἶχεν ἀπόφασιν νὰ κάμῃ τὴν ἀρίστην χρῆσιν τοῦ πλεονεκτήματος ὅπερ εἶχε παράσχει εἰς αὐτὸν ἡ ἀσυνεσία τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἠξίωσεν ὡς ἀμοιβὴν τῆς ἀπολυτρόσεως τοῦ αἰχμαλώτου τὴν παραχώρησιν τῶν τριῶν μεγάλων φρουριῶν, τῆς Μονεμβασίας, τοῦ Μυστραῖ καὶ τῆς Μαΐνης.

Καὶ ἡ μὲν Μονεμβασία μόνον ἐπ' ἐσχάτων εἶχε παραδοθῆ ὑπὸ

τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς Φράγκους, τὰ δὲ κάστρα τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῆς Μαΐνης εἶχον κτισθῆ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος Γουλιέλμου. Τὸ ζήτημα τῆς παραχωρήσεως ὑπεβλήθη ὑπὸ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουίδωνος, ὅστις τότε ἦτο ἐπίτροπος ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῆς Ἀχαΐας, εἰς συνέλευσιν συγκληθεῖσαν ἐν Νυκλίῳ τῷ 1262. Εἰς τὸν παραλαμᾶν ἐκεῖνον τῶν δεσποινῶν παρέστησαν δύο μόνον ἄλλοι ἄνδρες πλὴν αὐτοῦ τοῦ Γουίδωνος, ἐπειδὴ ἴπαντες οἱ ἐπιφανεῖς ἄνδρες ἢ ἦσαν πεφυλακισμένοι ἢ εἶχον φονευθῆ ἐν Πελαγονίᾳ καὶ τῆς συνελεύσεως μετέσχον αἱ σύζυγοι ἢ αἱ χῆραι αὐτῶν. Ὡς εἶκός, συνέλευσις οὕτω συγκεκροτημένη ἦγετο ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος μᾶλλον ἢ ὑπὸ ἀνωτέρων πολιτικῶν λόγων. Μάτην ὁ πολιτικὸς δοῦξ τῶν Ἀθηνῶν ἀπειράνθη διὰ φράσεων εἰλημμένων ἐκ τῆς Γραφῆς, ὅτι «θὰ ἦτο καλλίτερον ν' ἀποθάνῃ εἰς ὑπὲρ τοῦ λαοῦ μᾶλλον ἢ ν' ἀποβάλωσιν οἱ ἄλλοι Φράγκοι ἐν τῇ Πελοποννήσῳ τοὺς καρποὺς τῶν ἀγώνων τῶν πατέρων». Μάτην, ὅπως ἀποδείξῃ τὸ φιλοδίκαιον αὐτοῦ, προέτεινε ν' ἀντικαταστήσῃ αὐτὸς τὸν ἡγεμόνα ἐν τῇ φυλακῇ ἢ νὰ ἐνεχυριάσῃ τὸ δουκάτον αὐτοῦ χάριν ἐξοικονομήσεως τῶν λύτρων. Τὰ συζυγικὰ αἰσθήματα τῶν δεσποινῶν ὑπερίσχυσαν, τὰ τρία κάστρα παρεδόθησαν καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας χρονολογεῖται ἡ βαθμιαία ἀνάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Δύο δ' εὐγενεῖς δέσποινα ἀπεστάλησαν κατὰ αὐστηρὰν τήρησιν τῶν φεουδαλικῶν νόμων, ὡς ὄμηροι χάριν τοῦ κυρίου αὐτῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ εἶνε ἀξία σημειώσεως ἡ ἀγνωμοσύνη, μεθ' ἧς ὁ ἡγεμὼν προσηνέχθη ἐν τῷ κατόπιν χρόνῳ πρὸς τὴν ἑτέραν αὐτῶν. Καὶ δὴ ἐν αὐτῇ εὐρίσκετο ἀκόμη ἐν τῇ εἰρκτῇ χάριν αὐταῦ, ἐχῆρευσε ἡ μεγάλη βαρωνεία τῆς Ἀκοβας, ἣτις ἀνήκε δικαιοματικῶς εἰς αὐτὴν ὡς πλησιεστάτην συγγενῆ. Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν, ὅστις ἐπεθύμει νὰ παραχωρήσῃ τὴν βιρωνείαν ἐκείνην εἰς μίαν τῶν θυγατέρων, ἠρνήθη νὰ πονεῖμῃ αὐτὴν εἰς τὴν ὀμηρεύσασαν ὑπὲρ αὐτοῦ δέσποιναν ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι εἶχε παρέλθει ἢ ὑπὸ τοῦ τιμαριωτικοῦ κώδικος τεταγμένη προθεσμία χωρὶς νὰ ἐμφανισθῇ, ὅπως διεκδικήσῃ τὸ τιμάριον. Ἀδυνατοῦσα δὲ νὰ τύχῃ δικαιοσύνης, κατέφυγεν εἰς γάμον μετὰ τινος τῶν ἰσχυρῶν βαρῶν Σαιντομέρ, ὅπως διὰ τούτου καὶ μόνου τοῦ μέσου ἀναγκάσῃ τὸν ἡγεμόνα νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν τὸ ἀνήκον. Καὶ ἐπέτυχε μὲν ἐπὶ μέρους ὡς πρὸς τοῦτο· ἀλλὰ τὸ ἐπεισόδιον ἐπιρρίπτει σκιερὸν φῶς εἰς τὸν ἰπ-

ποιισμὸν τοῦ γενναίου μαχητοῦ, ὃν ὁ συγγραφεὺς τῶν Χρονικῶν τοῦ Μορέως ἀνέδειξεν ἥρωα αὐτοῦ.

Ἐνδιαφέρουσα ἰσὺ εἶνε ἡ ἐπίδειξις ὀλίγων εἰκόνων τῶν πρωτοστατουσῶν γυναικῶν τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος. Τοιαῦτα εἶνε αἱ δύο θυγατέρες τοῦ ἡγεμόνος Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου, ὧν ἡ πρεσβυτέρα Ἰσαβέλλα διεδέχθη αὐτὸν καὶ ἦν ἐζήτησαν εἰς γάμον μετὰ πάθους τρεῖς σύζυγοι· ἡ δὲ νεωτέρα ἀδελφὴ αὐτῆς Μαργαρίτα ἀπέθανεν ἐν τῷ στυγνῷ κάστρῳ τοῦ Χλουμουτσίου ὡς αἰχμάλωτος τῶν βιαίων βαρῶνων τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες οὐδέποτε συνεχώρησαν αὐτήν, διότι ὑπάνδρευσε τὴν θυγατέρα ἄνευ τῆς ἐγκρίσεως αὐτῶν. Τοιαυτὴ δέσποινα ἦτο ἡ θυγάτηρ τῆς Ἰσαβέλλας Ματθίλδη, ἣτις εἶχεν ἤδη χηρεύσει δις ἐν ἡλικίᾳ εἴκοσι καὶ τριῶν ἐτῶν καὶ εἶχε μείνει μόνη κυρία τῆς ἡγεμονίας, ἐν ἣ ἕκαστος ἰταμὸς βαρῶνος ἠξίου νὰ πράξῃ ὅ τι ἐφρόνει ὀρθόν. Ἀναγκασθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ἰοβέρτου τοῦ Συνετοῦ νὰ συνιῶνι τυπικὸν γάμον μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ κόμητος Γραβίνης Ἰωάννου, ἀνδρὸς ὃν ἐβδελύσσετο, ἐφυλακίσθη ἔνεκα τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης αὐτῆς ἐν τῷ Κάστρῳ τοῦ Ἰοῦ, (Castel dell' Uono) τῆς Νεαπόλεως. Τοιαῦται δέσποινα ἦσαν αἱ τρεῖς δούκισσαι τῶν Ἀθηνῶν, ἡ Ἑλένη Ἀγγελίνα, χήρα τοῦ δουκὸς Γουλιέλμου, δονκεύσασα ὡς κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ καὶ ἡ πρώτη Ἑλληνίς ἣτις εἶχε κυβερνήσει τὰς Ἀθήνας ἐν χρόνῳ ὀγδοήκοντα ἐτῶν, ἡ Μαρία Μελισσηνὴ, χήρα τοῦ δουκὸς Ἀντωνίου Α' Ἀτζαϊώλη, ἣτις ἐπειράθη νὰ παραδώσῃ τὸ δουκάτον εἰς τοὺς ὁμοφύλους Ἑλληνας, καὶ ἡ τραγικωτάτη πασῶν, ἡ Κλάρα Γεωργίου ἡ Ζώρζη, αὐτόχρονα κακοῦργος μορφὴ μελοδράματος, χήρα τοῦ Νερίου Β', ἣτις κατελήφθη ὑπὸ ἔρωτος πρὸς νεαρὸν Βενετὸν εὐπατρίδην, ἔπεισεν αὐτόν, προσενηγκοῦσα τὴν χεῖρα καὶ τὴν χώραν, νὰ δηλητηριάσῃ τὴν σύζυγον, ἣν εἶχεν ἀφήκει οἶκοι ἐν τῷ κατὰ τὴν Βενετιανὴν μεγάρῳ αὐτοῦ, καὶ ἐξέπλυνε τὸ ἔγκλημα αὐτῆς πρὸ τοῦ εἰκονίσματος τῆς Παρθένου ἐν Μεγάρῳ δεσμία τοῦ τελευταίου Φράγκου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, γινομένη οὕτως αἰτία τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτήσεως τῆς πόλεως. Ὁμοίου φυράματος ἦτο ἡ χήρα κόμισσα τῶν Σαλώνων, ἣς ἡ κακοδιοικησία ἠνάγκασε τοὺς ὑπηκόους αὐτῆς νὰ καλέσωσι τοὺς Τούρκους καὶ ἣς ἡ ὡραία θυγάτηρ, ἡ τελευταία κόμισσα τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου κάστρου, ἐπεράτωσε τὸν βίον ἐν τῷ χαρεμίῳ τοῦ σουλτάνου. Ἄλλη δὲ τοιαύτη

ἀρρενωπή δέσποινα ὑπῆρξε ἡ Φραγκίσκα Ἀτσαϊώλη, σύζυγος τοῦ Καρόλου Ἰόκκου, τοῦ παλατίνου κόμιστος Κεφαλληνίας, δεξιωτάτη καὶ ἀρχικωτίτη γυνὴ τῆς λατινικῆς Ἀνατολῆς, ἣτις συνείθιζε νὰ ὑπογράφη τὰ γράμματα αὐτῆς διὰ τῶν ἐρυθρῶν λέξεων Β α σ ί λ ι σ σ α Ρ ω μ α ί ω ν. Ἐν τοῖς κάστροις αὐτῆς ἐν Λευκαίδι καὶ Κεφαλληνία προΐστατο ὁμίλου κομητῶν δεσποινῶν, καὶ ὁ Froissart περιέγραψε γλαφυρῶς τὴν λαμπρὰν φιλοξενίαν, ἣς εἶχεν ἀξιώσει τοὺς Γάλλους εὐπατρίδας, ὅς οἱ Τούρκοι εἶχον συλλάβει αἰχμαλώτους ἐν τῇ μάχῃ τῆς παρὰ τὸν Δούναβιν Νικοπόλεως. «Αἱ δέσποιναί, ἔγραφεν ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος Γάλλος χρονογράφος, ἔχαιρον ἐξαιρέτως ἔχουσαι τοιαύτην εὐγενῆ συντροφίαν, ἐπειδὴ Βενετοὶ καὶ Γενοῦήνσιοι ἔμποροι ἦσαν συνήθως οἱ μόνοι ξένοι οἱ ἐρχόμενοι εἰς τὴν εὐφρόσυνον αὐτῶν νῆσον». Μαρτυρεῖ δὲ ὅτι ἡ Κεφαλληνία ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ γυναικῶν αἵτινες ἐν τούτοις δὲν περιεφρόνουν νὰ κατασκευάζωσι μεταξωτὰ καλύμματα οἷτως ὠραῖα, ὥστε ὑπερέβαλον πάντα τὰλλαχοῦ κατασκευαζόμενα. Νύμφαι καὶ Νηρηίδες ὄκουν τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο βασίλειον τοῦ Ὀδυσσεύος, ἐν ᾧ ἡ μεσαιωνικὴ ἐκείνη Πηνελόπη ἦρχεν ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ δεσπότη. Καὶ ἄλλη δὲ ὠραία δέσποινα τοῦ φραγκοῦ κόσμου, ἡ δούκισσα τῆς Νάξου Φλωρεντία Σανούδου, ἀπησχόλησεν ἐπὶ ἔτη ὅλα τοῖς πολυμηχάνους πολιτευτῆς τῆς Βενετίας, οἵτινες εἶχον ἀποφασίσει, ὅτι νεαρὰ χήρα οὕτως ἐξαιρετος μόνον Βενετὸν σύζυγον ἔπρεπε νὰ λάβῃ καὶ οἵτινες τέλος, ὅτε ἀπέβη καταθλιπτικὴ ἡ ἐνέργεια μνηστήρων ἀλλογενῶν, ἐξεβίαζον τὴν δούκισσαν καὶ ἀπεκόμισαν εἰς τὴν Κρήτην ὅπου ἐλέχθη εἰς αὐτὴν ἀπλούστατα, ὅτι ἂν ποτ' ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ καὶ πάλιν τὴν ἐραστὴν Νάξον, ὄφειλε νὰ συζευχθῆ μετὰ τοῦ ὑποψηφίου τῆς γαληνοτάτης πολιτείας. Καὶ τέλος ἔχομεν τὴν εἰκόνα γυναικὸς θηλυπρεπεστεράς τῶν πλείστων ἐκείνων ἀρρενωπῶν δεσποινῶν, τὴν τῆς Μαρούλλας τῆς Οὐθρανίας, εὐγενοῦς κόρης τῆς Εὐβοίας, ἣν ὁ Καταλὼνιος χρονογράφος Ραμὼν Μουντάνερ προσωπικῶς γνωρίσας περιγράφει ὡς «μίαν τῶν ὠραιότατων Χριστιανῶν γυναικῶν ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν ἀρίστην καὶ συνεωτάτην γυναῖκα τὴν ὑπάρξασάν ποτ' ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ».

Ὁ κοινωνικὸς βίος ὑπῆρξε πάντως ἐν ταῖς εὐφροσύνοις ἡμέραις τῆς φραγκοκρατίας πολὺ λαμπρότερος τοῦ ἐπὶ πολλοὺς ἄλλους αἰῶνας ἐν Ἑλλάδι. Τὰ Χρονικὰ τοῦ Μορέως μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ εὐπατρίδαι ἐν τοῖς κάστροις αὐτῶν ἔζων τὴν ὠραιότεραν ζωὴν. ἦν

δύναται νὰ ζήσῃ ἄνθρωπος, καὶ διεφύλαξαν εἰς ἡμᾶς τὴν διήγησιν περὶ τοῦ μεγάλου ἵππικου ἀγῶνος παρὰ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης ἀναβιώσεως τῶν Ἰσθμίων, τοῦ διοργανωθέντος τῷ 1305 ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ. Ἐκ πάντων τῶν μερῶν τοῦ φραγκικοῦ κόσμου ἦλθον ἄνδρες ἀνταποκριθέντες εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ ἡγεμόνος, ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Γουίδων Β' μετ' ἐξαιρετοῦ σώματος ἵπποτῶν, ὁ μαρκίων Βουδανίτζης καὶ οἱ τρεῖς βαρῶνοι τῆς Εὐβοίας, ὁ δούξ τοῦ Αἰγαίου καὶ ὁ παλατῖνος κόμισ τῆς Κεφαλληνίας, πρωτοστράτωρ τῆς Ἀχαΐας Νικόλαος Σαιντομέρ μετ' ἀκολουθίας Θηβαίων ὑποτελῶν καὶ πολλοὶ ἄλλοι κατώτεροι εὐπατρίδαι. Ἄγγελοι εἶχον πεμφθῆ ἀνὰ τὰς ὄρεινὰς χώρας καὶ τὰς νήσους τῆς λατινικῆς Ἀνατολῆς, ὅπως προκηρύξωσιν ἀπανταχοῦ, ὅτι ἑπτὰ πρωταθληταὶ εἶχον ἔλθει ἐκ τῶν ὑπερποντίων χωρῶν καὶ προεκάλουν τοὺς ἵπποτας τῆς Ῥωμανίας νὰ διαγωνισθῶσι πρὸς αὐτούς. Οὐδέποτε ἦ ὡραία ἑλληνικὴ χώρα εἶχεν ἴδει θέαμα λαμπρότερον τοῦ τότε παρουσιασθέντος ἐν Κορίνθῳ κατὰ τὸν ἔρατεινὸν Μάϊον, ὅτε ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ δίδυμος θάλασσα εἶχον τὰς μεγίστας τῶν χαρίτων. Χίλιοι καὶ ὑπερέκεινα ἵπποταὶ καὶ βαρῶνοι μετέσχον τοῦ ἀγῶνος, διαρκέσαντος ἐπὶ εἴκοσι ἡμέρας, καθ' ὃν χρόνον αἱ ὡραῖαι δέσποιναί τῆς Ἀχαΐας εἶχον ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν διαγωνιζομένων. Ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν κονίστραν οἱ ἑπτὰ πρωταθληταί, φέροντες στολὴν πρασίνου ὀλοσηρικοῦ κεκαλυμμένου, διὰ χρυσῶν λεπίδων, καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀχαΐας, κατελθὼν πάνυ εὐγενῶς εἰς τὴν κονίστραν, καθ' ἃ ὄφειλεν ὡς τέκνον τῆς Σαβαυδίας, μετὰ πάντων τῶν οἰκείων. Πάντων δ' ὀρμητικώτατος ἦτο ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν, ἀδημονῶν νὰ ἐπιδείξῃ τὴν δεξιότητα αὐτοῦ περὶ τὴν ἵππασίαν καὶ τὸν διαδορατισμὸν πρὸς τὸν Γουλιέλμον Bouchart, φημιζόμενον ὡς ἓνα τῶν ἀρίστων ἵπποδρόμων τῆς Ἑσπερίας. Ὁ εὐγενῆς Bouchart ἀσμένως ἤθελε φεισθῆ τοῦ ἥττον πεπειραμένου ἀνταγωνιστοῦ· ἀλλ' ὁ δούξ, ὅστις δολίως εἶχε παραγεμίσει διὰ τυλιῶν τὸ σῶμα κάτωθεν τοῦ θώρακος, εἶχεν ἀποφασίσει νάντεπεξέλθῃ κατ' αὐτοῦ σῶμα πρὸς σῶμα. Οἱ ἵπποι αὐτῶν συνεκρούσθησαν μετὰ τοιαύτης ὀρμῆς, ὥστε ἡ σιδηρᾶ αἰχμὴ ἢ ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ πανόπλου ἵππου τοῦ Bouchart ἐξέχουσα διέτρησε τὸν ἵππον τοῦ Γουίδωνος οὕτως, ὥστε ὁ τε ἵππος καὶ ὁ ἀναβάτης ἐκυλίσθησαν χαμαί. Ὁ δὲ Σαιντομέρ ἐπειθῦμαι πολὺ ν' ἀντιμετρηθῆ πρὸς

τὸν παλατῖνον κόμιτα τῆς Κεραλληνίας Ἰωάννην ἐν τῇ κονίστρᾳ· ἀλλ' οὗτος φοβούμενος τὴν κρατερὰν χεῖρα τοῦ πρωτοστράτορος, προεφασίσθη, ὅτι ὁ ἵππος αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς τὴν κονίστραν, οὐδ' ἐθύρρησε γὰρ μετάσχη τοῦ ἀγῶνος ἐξ αἰσχύνης καὶ ὅτε ὁ Bouchart διέτρεξε γύρω τὴν κονίστραν, ἐποχοῦμενος ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου ἵππου καὶ κραυγάζων εἶδου ὁ ἵππος ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν ἀγῶνα». Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ λαμπρὰ πανήγυρις παρὰ τὸν Ἰσθμὸν. Ἀλλά, φεῦ, ἦτο ἡ τελευταία μεγάλη ἐπίδειξις τῶν εὐπατριδῶν τῆς Νέας Γαλλίας· μετὰ ἕξ ἔτη οὐκ ὀλίγοι τῶν ἵπποτῶν ἐκείνων, οἵτινες εἶχον ἵππεύσει ὑπερηφάνως πληθὸν τῶν δεσποινῶν τοῦ Μορέως, ἔκειντο ἠκρωτηριασμένοι νεκροὶ ἐν τοῖς τέλμασι τοῦ βοιωτικοῦ πεδίου, πεσόντες θύματα τοῦ ξίφους τῶν Ἀραγωνίων.

Ἰλὴν ἵππικῶν ἀγῶνων μία τῶν μεγάλων διασκεδάσεων ἐν τῷ βίῳ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος ἦτο ἡ κυνηγεσία. Ἰίνεται δὲ λόγος καὶ περὶ ἀγῶνος τοξείας ἐν Κρήτῃ, καθ' ὃν οἱ τοξῶται παρίστανον διάφορα ἔθνη. Μνημονεύονται δὲ καὶ μεγάλοι χοροὶ ἐν Χαλκίδι, εἰς οὓς παρίστατο ἡ εὐθυμὸς λαγγοβαρδίκῃ κοινωνία τῆς Εὐβοίας ὡς καὶ θιαυματοποιοὶ προσκεκλημένοι εἰς τὴν λαμπρὴν αὐλὴν τῶν Θηβῶν. Ὁ Μουντάνεθ, ὅστις ἐγνώρισε τὸν δοῦκα Γουίδωνα Β' καὶ εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὴν πρωτεύουσάν αὐτοῦ, παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς θελκτικὴν περιγραφὴν τῆς τελετῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Θηβῶν, ὅτε ὁ τελευταῖος Δελαρὸς ἐνηλικιώθη καὶ ἐτάχθη εἰς τοὺς ἵπποτάς, ὑπηρεσίαν, ἣν αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἢ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ θὰ ἐθεώρουν τιμὴν νὰ ἐκτελέσωσιν, ἐπειδὴ ὁ δοῦξ ἦτο εἰς τῶν εὐγενεστάτων ἀνδρῶν καθ' ἅπασαν τὴν Ρωμανίαν. Ὅσοι δὲν ἦσαν βασιλεῖς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν πλουσιωτάτων. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο δίδει εἰς ἡμᾶς ἔννοιαν τινα τοῦ πλούτου, τῆς λαμπρότητος καὶ τῆς ἐλευθεριότητος τῶν Βουργουνδίων δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐν συμπεράσματι ὀφείλω νὰ εἶπω τινὰ καὶ περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν Φράγκων ἐπὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν λογοτεχνίαν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ῥητῶς μὲν μαρτυρεῖται, ὅτι οἱ Φράγκοι τῆς Ἀχαΐας ἐλάλουν ἐξαίρετον γαλλικὴν, ἀλλὰ συγχρόνως εἶνε φανερώτατον, ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν γενεὰν ὁπωσδήποτε ὠμίλουν καὶ τὴν ἑλληνικὴν. Τὰ Χρονικά τοῦ Μορέως μαρτυροῦσιν, ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμος μετὰ τὴν μάχην τῆς Πελαγονίας προσεφώνησε τὸν αἰχμα-

λιωτ ἴσαντ' αὐτὸν Ἑλληνιστί, κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σανούδου ὁ δοῦξ τῶν Ἀθηγῶν Ἰωάννης ἐμνημόνευσέ ποτε φράσεως ἑλληνικῆς, ἣτις ἦτο ἐπανάληψις χωρίου τοῦ Ἡροδότου. Ἀργότερον οἱ Φλωρεντῖνοι δοῦκες τῶν Ἀθηγῶν συνέταξαν οὐκ ὀλίγα τῶν ἐγγράφων αὐτῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ, καθ' ἃ ἄλλως καὶ διάφοροι σουλτάνοι καὶ αὐτὸς ὁ Μωάμεθ Β' μετεχειρίσθησαν τὴν γλῶσσαν ταύτην ἐν διπλωματικοῖς αὐτῶν ἐγγράφοις¹. Ἀλλ' οἱ Βενετοὶ διοικηταὶ τῆς Εὐβοίας, οἵτινες ἐπὶ μόνα δύο ἔτη ἤρχον, ἠναγκάζοντο νὰ ποιῶνται χρῆσιν διερμηνέως, οὔ γίνεται ὁμητὴ μνεῖα ἐν τινι τῶν βενετικῶν ἐγγράφων. Καὶ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἱκαναὶ γαλλικαὶ καὶ ἰταλικαὶ φεουδαλικαὶ λέξεις εἰσέδυσαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καθ' ἃ γίνεται τοῦτο δῆλον ἐν ταῖς Κυκλάσι τὴν σήμερον, καὶ ἰδίως ἐν τῇ βενετοκρατηθείσῃ Τήνῳ, ἀφ' ἑτέρου δ' οἱ Φράγκοι ἐπλήρωσαν τὸν χάρτην τῆς Ἑλλάδος διὰ παραδόξων τοπωνυμιῶν. Οὕτως ἡ Λακεδαιμονία μετεβλήθη εἰς La Crémone, τῆς πρώτης συλλαβῆς παρανοηθείσης ὡς ἄρθρου, αἱ Ἀθῆναι ἐγνώσθησαν ὡς Satines ἢ Sethines, αἱ Θῆβαι ὡς Estives, ἡ Ναύπακτος ὡς Lepanto, τὸ Ζητούμιον, ἡ Λαμία τῆς σήμερον, ὡς Girtou, τὰ Καλάβρυτα ὡς La Crite, τὰ Σάλωνα ὡς La Sole, ἡ Λῆμνος ὡς Stalimene καὶ ἡ Σαμοθράκη ὡς Sanctus Mandrachi. Ἡ περιεργωτάτη δὲ ἀπασῶν τῶν μετονομασιῶν εἶνε ἡ τοῦ Σουνίου, ὅπερ ἐν τινι βενετικῷ ἐγγράφῳ εὐρίσκομεν ὀνομαζόμενον Pelestetto ἐκ τῶν πολλῶν στύλων τοῦ ναοῦ, ἐξ ὧν προῆλθε καὶ ἡ νέα ὀνομασία Κάβο Κολώνες.

Πολλάκις δ' οἱ Φράγκοι κατηγορήθησαν καὶ ὡς ἄμουσοι, ἐν ᾧ ἀπ' ἐνατίας εἶνε φανερόν, ὅτι δὲν ἦσαν ἀδιάφοροι πρὸς τὴν λογοτεχνίαν. Μεταξὺ τῶν κατακτητῶν οὐκ ὀλίγοι ὑπῆρξαν ποιηταί. Ὁ Κόνων de Béthune ἦτο συγγραφεὺς ποιημάτων ἅμα καὶ ρήτωρ. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀχαΐας Γοδοφρείδος Α' ἔγραψέ τινες στίχους διασωθέντας μέχρις ἡμῶν. Ὁ Rambaud de Vaqueiras, ὁ τρουβαδοῦρος Βονιφατίου τοῦ Μομφερρατικοῦ, ἠμείφθη διὰ τὰ ἔσματα αὐτοῦ λαβῶν γαίας ἐν Ἑλλάδι. Ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου κόμισ Ἰωάννης Β' Ὁρσίνης ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Ἑρμονιακὸν νὰ συντάξῃ παράφρασιν τοῦ Ὀμήρου εἰς στίχους ὀκτασυλλάβοις. Δυνά-

1. Σκυρ. Π. Δάμπρον Ν. Ἑλλην. λόμ. 5 σ. 40 ε. «Ἡ ἑλληνικὴ ὡς ἐπίσημος γλῶσσα τῶν Σουλτάνων».

μεθα δὲ νὰ εἰπώμεν περὶ τοῦ ἔργου τούτου ὅτι ὁ μέγας Ἄγγλος φιλόλογος Bentley εἶπε περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Pope μεταφράσεως τῆς Ἰλιάδος, «εἶνε νόστιμον ποίημα, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ τὸ ὀνομάσητε "Ὀμηρον". Ἄλλ' οὐχ' ἦττον εἶνε ἐνδιαφέρον νὰ βλέπωμεν δυνάστην Λατῖνον προστατεύοντα Ἑλληνας λογοτέχνας. Ὁ αὐλικὸς ποιητὴς ἠὲ χαριστήθῃ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε λέγει περὶ τοῦ δεσπότη, ὅτι ἦτο «ἦρωσ καὶ λόγιος» καὶ ὅτι ἡ δέσποινα τῆς Ἡπείρου Ἄννα ἐξεῖχεν ὄλων τῶν γυναικῶν ὡς ζῶσα ἐν κάλλει, σοφίᾳ καὶ σπουδῇ.

Ἄλλ' ἡ ἱστορικὴ ἀκρίβεια μὲ ἀναγκάζει νὰ προσθέσω, ὅτι ὁ μὲν ἦρωσ καὶ λόγιος κόμισ εἶχεν ἀποκτήσει τὸν θρόνον διὰ τοῦ φόνου τοῦ ἀδελφοῦ, ἡ δὲ ὠραία σοφὴ καὶ λογία Ἄννα ἐδολοφόνησε τὸν σύζυγον. Ἄλλως δ' ἐπὶ μακροὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας ἀντεγράφοντο ἢ μετεφράζοντο χειρόγραφα ἑλληνικά. Ἀθηναῖοι μὲν τινες ἀντέγραψαν ἱατρικὰς συγγραφάς, ὁ δ' ἐν ἔτει 1280 Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Κορίνθου Γουλιέλμος Meerbeke οὗτινος τὸ ὄνομα σώζεται ἀκόμη ἐν τῇ ἐν Ἄργει ἐκκλησίᾳ τοῦ Meerbeke¹ μετέφρασε τὸν Ἰπποκράτην, τὸν Γαληνόν, τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν Πρόκλον, καὶ εἰς τῶν Τόκκων τῶν διαδεχθέντων τοὺς Ὀρσίνας ἐν τῇ κομιτείᾳ τῆς Κεφαλληνίας ἀνέθηκεν εἰς τινὰ μοναχὸν ν' ἀντιγράψῃ χάριν αὐτοῦ κώδικας τοῦ Ὠριγένους καὶ τοῦ Χρυσοστόμου. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῷ 1309 Λατῖνος ἱερεὺς ἐκ Θηβῶν μετέβη εἰς τὴν Ἑσπερίαν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν σπουδῶν αὐτοῦ, καὶ μετὰ ἕνα αἰῶνα ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν ἔτυχε τῆς ἀδείας νὰ σπουδάσῃ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βονωνίας.

Ἄλλὰ τὸ κυριώτατον λογοτεχνικὸν μνημεῖον τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος εἶνε τὰ Χρονικά τοῦ Μορέως, τὸ περιεργότατον ἐκεῖνο ἔργον, οὗ ἔχομεν τέσσαρας διασκευάς, ἑλληνικὴν, γαλλικὴν, ἰταλικὴν καὶ ἰσπανικὴν. Καὶ ἡ μὲν ἰταλικὴ διασκευή δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς, ἐπειδὴ δὲν περιέχει νέα γεγονότα καὶ εἶνε ἀπλῶς ἐπίτομος μετάφρασις τῆς ἑλληνικῆς καὶ διακρίνεται κυρίως διὰ τὴν ἑκτακτον, ἀλλὰ χαρακτηριστικὴν κολόβωσιν τῶν κυρίων ὀνομάτων. Ἡ δὲ ἰσπανικὴ διασκευή, γενομένη τῷ 1393 κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἐρέδια, τοῦ ῥωμαντικοῦ μεγάλου μαγίστρου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, καὶ ἡ γαλλικὴ, ἣτις εὗρέθη ἐν τῷ κάστρῳ Σαιντομέρ, τοῦθ'

1. Athenische Mitheil. XXXIV σ. 234-236.

ὅπερ εἶνε ἄλλη ἀπόδειξις τῆς φραγκικῆς παιδείσεως, παρέχουσι μέγα ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον. Ἄλλ' εἶπερ τις καὶ ἄλλη ἀξία λόγου τῶν τεσσάρων διασκευῶν εἶνε ἡ ἑλληνικὴ, ποίημα ἐννεακισχιλίων περίπου στίχων ἐν τῷ συνήθει βραδυκινήτῳ πολιτικῷ μέτρῳ τῶν πλείστων μεσαιωνικῶν καὶ νέων ἑλληνικῶν ποιημάτων, συνταχθὲν κατὰ τὸν ἐπιγνώμην ὑπὸ νομικοῦ γασμούλου, ἦτοι ἕτερομιγοῦς Ἑλληνογάλλου, ὅστις προφανῶς κατείχετο ὑπὸ μεγίστου ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῶν φράγκων, εἰς οὓς ἀναμφιβόλως ἐχρεώσται τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ καὶ τὸν μισθόν. Ἐξαιρουμένων δ' ὀλίγων γαλλικῶν ρεουδαλικῶν ὄρων τὸ ἀξιωματικὸν τοῦτο ποίημα δύναται ν' ἀναγνωσθῆ ἄνευ τῆς παραμικρᾶς δυσκολίας ὑπὸ παντὸς εὐπαιδέτου νέου Ἑλληνοῦ. Εἶνε δὲ τοῦτο τρανὴ ἀπόδειξις, ὅτι ἡ δημώδης ἑλληνικὴ, ἡ λαλουμένη σήμερον, εἶνε σχεδὸν ἀκριβῶς ἡ αὐτὴ ἡ οὖσα ἐν κοινῇ χρήσει κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, ὅτε συνετάχθησαν τὰ Χρονικά. Περὶ δὲ τῆς λογοτεχνικῆς αὐτοῦ ἀξίας διάφοροι εἶνε αἱ γνώμαι. Καὶ ὡς τὸ πλεῖστον μὲν εἶνε ἰπλῆ πεζογραφία ἔχουσα μορφὴν στίχων, ἀλλὰ πού καὶ πού ὁ συγγραφεὺς ἀνέρχεται εἰς πολὺ ὑψηλότερον ἐπίπεδον καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶνε ἀποταμίευμα κοινωνικῶν καὶ ἰδίων νομικῶν εἰδήσεων καὶ ἐκεῖ ὅπου αἱ χρονολογίαι καὶ τὰ ἱστορήματα αὐτοῦ ἀπεδείχθησαν ὑπὸ μαρτυριῶν ἐπισήμων ἐγγράφων ὡς ἐστερημένα ἀκριβείας.

Ἡ λαμπρὰ καὶ ἱπποτικὴ φραγκικὴ κοινωνία παρῆλθεν ἀπὸ μακροῦ· ἀλλ' ὀλίγαι ἰταλικαὶ καὶ καταλωνικαὶ οἰκογένειαι διασώζονται ἐπι ἀνά τὰς Κυκλάδας, καὶ ὑπάρχουσιν ἀκόμη βενετικά ὀνόματα καὶ βενετικοὶ τίτλοι ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις. Ὑφίστανται ἀκόμη ἀπογόνοι τῶν Τόκκων ἐν Νεαπόλει καὶ τῶν Ζώρζη ἐν Βενετία. Οἱ πύργοι τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Πάρου, ἡ νορμαννικὴ ἀψὶς ἐν Ἀνδραβίδα, τὰ ὠραῖα κάστρα τῆς Καρυταίνης καὶ τοῦ Χλουμουτσίου καὶ τ' ἀνάγλυφα καὶ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Γερακίου ὑπομιμνήσκουσιν ἡμᾶς ἀκόμη τὰς ποιητικὰς ἡμέρας τῆς φεουδαλικῆς Ἑλλάδος, ὅτε πᾶσα ἐπίκαιρος γωνία εἶχεν ἴδιον δυνάστην καὶ ἐπὶ ἐκάστης ἐπάλξεως ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία Λατίνου βαρῶνου.